

The Role of Mosques as Public-Cultural Spaces in Promoting Social Sustainability in Islamic Cities Based on Thematic Analysis (Case Study: Khorramabad)¹

Kamran Dowlatyarian¹ Mohammad Hassan Yazdani²
Ata Ghafari Gilandeh³ Hossein Nazmfar⁴

1. Ph.D. Candidate, Department of Geography and Urban Planning, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran (Corresponding Author).
Email: kamrandowlatyari@gmail.com
2. Professor, Department of Geography and Urban Planning, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran.
Email: yazdani@uma.ac.ir
3. Professor, Department of Geography and Urban Planning, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran.
Email: a_ghafarigilandeh@uma.ac.ir
4. Professor, Department of Geography and Urban Planning, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran.
Email: nazmfar@uma.ac.ir

Abstract

The mosque, as a symbol of Islam and a manifestation of the identity of Iranian-Islamic cities, is not only a place of worship but also a stronghold for promoting Islam, defending religious beliefs, and fostering human development. The present study aims to explain the role of mosques in the

1. Dowlatyarian, K., Yazdani, M. H., Ghafari Gilandeh, A., & Nazmfar, H. (2025). The role of mosques as public-cultural spaces in promoting social sustainability in Islamic cities based on thematic analysis (Case study: Khorramabad). *Islam and Social Studies*, 13(48), pp. 218-266.

<https://doi.org/10.22081/jiss.2025.69760.2100>

* **Publisher:** Islamic Propagation Office of the Seminary of Qom (Islamic Sciences and Culture Academy, Qom, Iran). * **Type of article:** Research Article

▣ **Received:** 2024/08/27 • **Revised:** 2025/04/10 • **Accepted:** 2025/08/02 • **Published online:** 2025/08/07

© **The Authors**

social sustainability of Khorramabad. The research adopts a qualitative approach based on thematic analysis. The statistical population consists of religious scholars and urban planning experts. The sampling method was purposive (snowball sampling). The main tool for data collection was semi-structured interviews, and the ATLAS.ti software was used for data coding and processing. The results indicate that mosques, as central elements of Islamic cities, can foster social sustainability in Khorramabad if supported by comprehensive planning. The study also revealed challenges such as budget shortages, weak mosque boards, one-dimensional perspectives on mosques, traditional programming, and poor management, which have contributed to citizens' limited engagement with mosques.

Keywords

Public-cultural spaces, social sustainability, mosques, thematic analysis, Khorramabad.

نقش مساجد به عنوان فضاهای عمومی - فرهنگی در ارتقای پایداری

اجتماعی شهرهای اسلامی بر اساس روش تحلیل تم

(مطالعه موردی: خرم آباد)^۱

محمدحسن یزدانی^۲

کامران دولتیاریان^۱

حسین نظم فر^۴

عطا غفاری گیلانده^۳

۱. دانشجو دکتری، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران (نویسنده مسئول).

kamrandowlatyari@gmail.com

۲. استاد، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

Email: yazdani@uma.ac.ir

۳. استاد، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

Email: a_ghafarigilandeh@uma.ac.ir

۴. استاد، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

Email: nazmfar@uma.ac.ir

چکیده

مسجد به عنوان نماد دین مبین اسلام و تجلی گاه هویت شهر ایرانی - اسلامی نه تنها محلی برای عبادت بلکه سنگری برای ترویج اسلام و دفاع از حریم عقیده و بستری برای انسان سازی است. هدف پژوهش حاضر تبیین نقش مساجد بر پایداری اجتماعی شهر خرم آباد است. رویکرد پژوهش کیفی و مبتنی بر تحلیل تم است. جامعه آماری پژوهش را دین پژوهان و کارشناسان شهرسازی تشکیل داده اند. روش

۱. دولتیاریان، کامران؛ یزدانی، محمدحسن؛ غفاری گیلانده، عطا؛ نظم فر، حسین. (۱۴۰۳). نقش مساجد به عنوان فضاهای عمومی - فرهنگی در ارتقای پایداری اجتماعی شهرهای اسلامی بر اساس روش تحلیل تم (مطالعه موردی: خرم آباد). اسلام و مطالعات اجتماعی، ۱۳(۴۸)، صص ۲۱۸-۲۶۶.

<https://doi.org/10.22081/jiss.2025.69760.2100>

■ نوع مقاله: پژوهشی؛ ناشر: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم (پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران) © نویسندگان

■ تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۰۶ ■ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۱/۲۱ ■ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۱۱ ■ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۵/۱۶

نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند یا (گلوله برفی) است. ابزار اصلی گردآوری اطلاعات و داده‌ها، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و برای کدگذاری و پردازش داده‌ها از محیط نرم‌افزار ATLAS.ti بهره گرفته شده است. نتایج پژوهش نشان داد که مساجد به‌عنوان کانون شهرهای اسلامی در صورت داشتن یک برنامه‌ریزی منسجم می‌توانند زمینه پایداری اجتماعی شهر خرم‌آباد را فراهم کنند. همچنین نتایج تحقیق نشان داد که مسائلی مانند، کمبود بودجه، وجود هیئت‌امنای ضعیف، نگاه تک‌بعدی به مساجد، سستی بودن برنامه‌ها و مدیریت ضعیف از مهم‌ترین چالش‌ها و دلایلی است که عدم استقبال کم شهروندان از مساجد را به دنبال داشته است.

کلیدواژه‌ها

فضاهای عمومی - فرهنگی، پایداری اجتماعی، مساجد، تحلیل تم، شهر خرم‌آباد.

۱. مقدمه

شهرها در طول تاریخ پر فراز و نشیب بشری، به عنوان مراکز قدرت و ثروت و خاستگاه تمدن همواره از جایگاه ویژه‌ای در نزد اندیشمندان علوم شهری برخوردار بوده و از زوایای گوناگونی مورد بررسی قرار گرفته‌اند که تمامی این تلاش‌ها با هدف ایجاد مکانی مطلوب جهت زیست و رفاه انسان شهرنشین صورت پذیرفته است (Molina-Torres, 2021, p. 266). نیمی از جمعیت جهان امروزی در شهرها زندگی می‌کنند و پیش‌بینی می‌شود که ۷۰ درصد جمعیت جهان تا سال ۲۰۵۰ در محیط‌های شهری زندگی کنند (Khomenko et al, 2020, p. 9). به طوری که بر اساس پیش‌بینی‌های سازمان ملل متحد جمعیت شهری کره زمین در سال ۲۰۳۰ به ۵ میلیارد نفر خواهد رسید (Ma, 2020, p. 2). در حقیقت می‌توان گفت که سیاره زمین به سمت شهری شدن در حال پیش روی است (آقاجانی و تقوایی، ۱۳۹۸، ص ۲۴). با این توصیفات می‌توان گفت که شهرها به طور فزاینده‌ای تحت سلطه ساختمان‌ها قرار گرفته‌اند و به عنوان آزمایشگاه‌هایی برای عرضه جاذبه‌های انسان‌ها، در میان قلعه‌های از بتن، فولاد و شیشه قرار دارند (تردست و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۲۱۹)؛ بنابراین به طور قابل ملاحظه‌ای بیشتر تحقیقات حوزه برنامه‌ریزی شهری در حال بررسی چگونه زیست پذیر کردن شهرها با رویکرد فضاهای عمومی می‌باشند (Mouratidis, 2018, p. 31; Shekhar et al, 2019, p. 69; Tonne et al, 2021, p. 5).

در این راستا رابطه انسان با محیط و فضای اطرافش از مباحث مهم و اساسی است که در حوزه طراحی فضاهای شهری مطرح می‌شود. این که فرد چگونه و در چه سیستمی خود را در پیوند عاطفی با محیط اطرافش درمی‌یابد و به آن وابسته می‌شود، پرسشی است که پژوهشگران در حوزه‌های مختلف علمی سعی در یافتن پاسخی مناسب برای آن هستند (Moore, 2021, p. 24). در پاسخ می‌توان گفت که شهر موجود و فضای زنده‌ای است که برای ادامه حیات به سرزندگی و شادی اجتماعی نیازمند است (سعیدی و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۱۰۶). فضاهای شهری چیزی به مراتب بیشتر از بُعد کالبدی آن می‌باشند و دربرگیرنده همه ابعاد وجودی ما هستند (برزگر، ۱۴۰۰، ص ۴۴). این فضاها تسهیلگری برای هم‌زمانی حضور به شمار می‌آیند که توسعه و رونق زندگی اجتماعی در میان

شهروندان، به طور قابل توجهی به این فضاها وابسته است (Cheliotis, 2020, p. 9). سطح کیفیت فضاهای عمومی اغلب نشان دهنده کیفیت کلی زندگی در جوامع شهری است، به این دلیل در بیشتر تحقیقات حوزه شهر و برنامه ریزی شهری بر اهمیت فضاهای عمومی در شهرها تأکید می شود (De Magalhães & Carmona, 2008, p. 118; Madanipour, 1996, pp. 1-237).

راپوپورت^۱ فضای شهری را به عنوان یک محیط شهری که شامل مجموعه ای از ارتباطات و تعاملات است تعریف می کند (Rapoport, 1984). پذیرش و درک فضاهای عمومی شهری از یک سو به ارتقای تعاملات اجتماعی (Sennette, 1974, p. 211-212)، جذب افراد و گروه ها، دسترسی آسان، افزایش امنیت اجتماعی، جامعه پذیری، ایجاد تصویر ذهنی مناسب و خوانا، ایجاد فضایی سرزنده زنده و پویا، افزایش احساس تعلق، افزایش حمایت اجتماعی و تأمین آسایش فیزیولوژیکی کمک خواهد کرد و از سوی دیگر احساس مالکیت و عدالت اجتماعی را در فضا امکان پذیر می کند (Lynch, 1960, p. 215; Lang, 1987, p. 211; Alexander et al, 1977, p. 619).

درواقع افراد به دلایل و به طرق مختلف درگیر تعاملات می شوند و رفتار انسان در مکان های عمومی با حضور افراد دیگر در همان فضا معنا پیدا می کند (Borowski, 2014, p. 37). به عبارتی فعالیت های انسانی افراد را گرد هم می آورد و مشاهده این اشتیاق و فعالیت ها انگیزه ای برای فعالیت های دیگر را فراهم می کند (Alexander et al, 1977, p. 740). برای مثال فرصت دیدن، شنیدن و ملاقات با دیگران می تواند مهم ترین ویژگی یک فضای شهری جذاب باشد (Gehl, 1987, p. 115). بودن در میان دیگران یک تجربه هیجان انگیز غنی را ارائه می دهد و محیطی را برای شما فراهم می کند که کیفیت و لذت خاصی دارد؛ بنابراین جذابیت فضاهای عمومی صرفاً به ساختمان های آن بستگی ندارد بلکه به حضور شهروندان و رویدادهای انسانی که در آنجا رخ می دهد بستگی دارد (Gehl, 1987, p. 186). تعاملات و روابط اجتماعی برای افراد در همه فرهنگ ها و در تمام طول عمر انسان بسیار مهم می باشند (Moulay et al, 2017, p. 68; Lelévrier, 2013, p. 412). به سخن دیگر شهروندانی

1. Rapoport

که ارتباطات و روابط اجتماعی قوی‌تری دارند میزان مرگ‌ومیر، خودکشی و ترس از جرم و جنایت پایین‌تری دارند (Steinbach, 1992, p. 188; Durkheim, 1951, p. 250)؛ و درعین حال از سلامتی جسمانی بیشتری برخوردارند (Pilisuk, 1982, 28). علاوه بر این، افرادی که در مکان‌های عمومی حضور فعال‌تری دارند روابط اجتماعی قوی‌تری و از سطح بهزیستی روان‌شناختی و شادی بیشتری برخوردارند (Mullins & Dougan, 1990, p. 379; Pellman, 1992, p. 17). همچنین وجود فضاهای عمومی شهری، برای افزایش روابط اجتماعی و به‌طور کلی برای افراد حیاتی است تا آن‌ها احساسات، احساس تعلق و همبستگی اجتماعی خود را به اشتراک بگذارند (Kweon, et al, 1998, p. 837).

مساجد یکی از مهم‌ترین مکان‌های عمومی در ساختار شهرهای اسلامی هستند که از دیرباز دارای نقش‌های متعدد اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی مختلفی بوده‌اند. مسجد یک واژه عربی به معنای مکان سجده و عبادتگاه ویژه مسلمانان است (Firman, 2022, p. 105; Ilham, 2022, p. 91; Manouchehrifar & Forester, 2021, p. 281). طبق آموزه‌های دین مبین اسلام فضاهای عمومی مانند مساجد باید به‌آسانی برای همگان در دسترس و قابل‌رؤیت باشند، این مکان‌ها فقط برای عبادت نیستند بلکه مکانی برای «وحدت»، همکاری‌های فرهنگی، ترویج گفتگوی ادیان، شکل‌دهی هویت و جمع شدن افراد بدون تبعیض نژادی و هرگونه نابرابری هستند (Campdepadrós-Cullell et al, 2021, p. 60; Rosyid, 2017, p. 7). به عبارتی دیگر این مکان‌های عمومی از یک‌سو عامل تقویت تعاملات اجتماعی و اجتماع‌پذیری هستند (Cao & Kang, 2019, p. 191)؛ و از سوی دیگر امروزه از آن‌ها به‌عنوان فضایی برای امدادسانی، برگزاری کلاس‌های آموزشی برای نوجوانان، امور خیریه، محلی برای عبادت و گپ‌گفت، مکانی برای آرامش روحی انسان و تقویت سرمایه اجتماعی استفاده می‌شود که مجموع این عوامل زمینه‌پایداری اجتماعی و فرهنگی در شهرها را به وجود می‌آورد. هدف پژوهش حاضر بررسی نقش مساجد معاصر در شهر خرم‌آباد به‌منظور تحلیل جایگاه مساجد در پایداری اجتماعی-فرهنگی این شهر است. با این مقدمه سؤال اصلی پژوهش بدین شرح است که چه

ارتباطی میان کارکردهای فرهنگی-اجتماعی مساجد و پایداری اجتماعی در جوامع شهری وجود دارد؟

۲. پیشینه

در ارتباط با نقش مساجد به عنوان یک فضاهاى عمومی- فرهنگی و اثرات آن بر جامعه تحقیقات زیادی صورت پذیرفته که در این بخش به چند مورد از آنها پرداخته می شود. مساجد همواره بر اساس اهمیت، کاربرد، قدمت تاریخی، معماری - طراحی و گردشگری در ادوار مختلف بستر ساز موضوعات مختلف پژوهشی بوده اند (Daneshmir, Spiridonoff, 2012; Hillenbrand, 1988; Alice Sabrina et al, 2010; Wiryomartono, 2009; Verkaaik, 2012). همچنین در ارتباط با نقش مساجد در ارتباط با مباحث رفاهی- اجتماعی و آموزشی- دینی تحقیقات چندی صورت پذیرفته است (Ahmed, 2014; Avcioglu, 2007; Cesari, 2005)، در ارتباط با موضوع مورد بحث تحقیقات مختلفی نقش مساجد بر همبستگی و یکپارچگی جامعه (Ceylan, 2008; Yasar, 2012)، نقش مساجد در گفتگوی بین ادیان (Klinkhammer et al, 2011; Schmid et al, 2008)، رابطه بین مساجد و آموزش های دینی و اسلامی (Ceylan, 2014; Karakoç, 2019) نقش و عملکرد ائمه جماعت در مساجد (Ucar, 2011; Spielhaus, 2012)، نقش مساجد در محله های شهری (Kuppinger, 2015)، نقش مساجد بر وضعیت زنان (Gamper, 2011; Borchard & Ceylan, 2011)، نقش مساجد در شکل دهی شخصیت فردی (Siswanto, 2019) و نقش مساجد بر پرهیز از خشونت (Ammad-ul-Haque, 2021) را بررسی کرده اند.

همچنین در تحقیقات داخلی به این موضوع از رویکردهای مختلفی نگاه کرده اند به طوری که ابروش (۱۳۹۹) پیشران های فرهنگی مساجد در مدیریت آسیب های اجتماعی را مورد واکاوی قرار داده، حسینی جبلی (۱۴۰۰) نقش مساجد در پیشگیری از کاهش جمعیت را بررسی کرده است، رحیمی سجاسی (۱۴۰۰) آسیب های اجتماعی و شکاف بین مسجد و جامعه را تبیین نموده است، قنبری نیک (۱۴۰۰) کاهش کارکردهای اجتماعی مسجد را تحلیل کرده است و در نهایت حسامی و غلامی (۱۴۰۰)

بر روی نقش مسجد و پیشگیری از طلاق و کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از آن کار کرده‌اند. نوآوری پژوهش پیش رو در روش‌شناسی و استفاده از نرم‌افزاری نوین تحقیقات کیفی است. همچنین در این پژوهش به صورت هم‌زمان از نظرات و اندیشه‌های دین‌پروهان و متخصصین شهرسازی بهره گرفته شد که در تحقیقات دیگر کم‌تر به این مسئله توجه شده است. علاوه بر این تحقیقی با این عنوان در ارتباط با فضاهای عمومی - فرهنگی و اثرات آن بر پایداری اجتماعی شهرها در شهر خرم‌آباد صورت پذیرفته است. به‌طور کلی پژوهش حاضر کمک می‌کند تا به بینشی عمیق و دیدگاهی انسانی و درون‌گرایانه بر اساس جهان‌بینی شرکت‌کننده درباره مساجد بپردازیم تا بتوانیم جایگاه آن را بهتر تبیین کنیم.

۳- مبانی نظری

۳-۱- فضاهای عمومی و اثرات آن بر جامعه

به‌طور کلی ادبیات گسترده‌ای در ارتباط با مکان‌های عمومی و تعامل افراد در این مکان‌ها با وقوع رفتارها، الگوها و فعالیت‌ها و رضایت جمعی از محیط زندگی وجود دارد (Steg & Vlek, 2009: 312). فضاهای عمومی عرصه‌هایی هستند که برای عموم شهروندان در دسترس باشند؛ فعالیت‌های متنوع و حضور اقشار گوناگون (افراد سالخورده، جوانان، کودکان، معلولان، اقلیت‌های قومی نژادی - زبانی و سفید و سیاه) را پوشش دهند؛ مالکیت آن در اختیار بخش خصوصی نباشد و یک نهاد عمومی آن را زیر نظر بگیرد و از آن مراقبت و پشتیبانی کند (Ercan, 2010, p. 30; Madanipour, 2003, p. 279). بنابراین فضاهای عمومی عرصه تحقق طیف وسیعی از نقش‌های اجتماعی شامل تعاملات اجتماعی، فعالیت‌های سیاسی - مذهبی و اعتراضات اجتماعی می‌باشند (Bodnar, 2015, p. 4; Harvey, 1973, p. 110; Kohn, 2016, p. 45; Lofland, 2007, p. 218) که زمینه دل‌بستگی به مکان و پیوند عاطفی با محیط و پایداری را به وجود می‌آورند (Giuliani, 2003, pp 137-170; Scannell & Gifford, 2010, p. 3). در این راستا نظریه‌ها و روش‌های کمی زیادی نیز برای درک و مدل‌سازی رابطه بین فضاهای عمومی و الگوهای رفتاری - فرهنگی و اجتماعی ایجاد شده است (Lee et al, 2017, p. 435; Rezaei et al, 2020, p. 69).

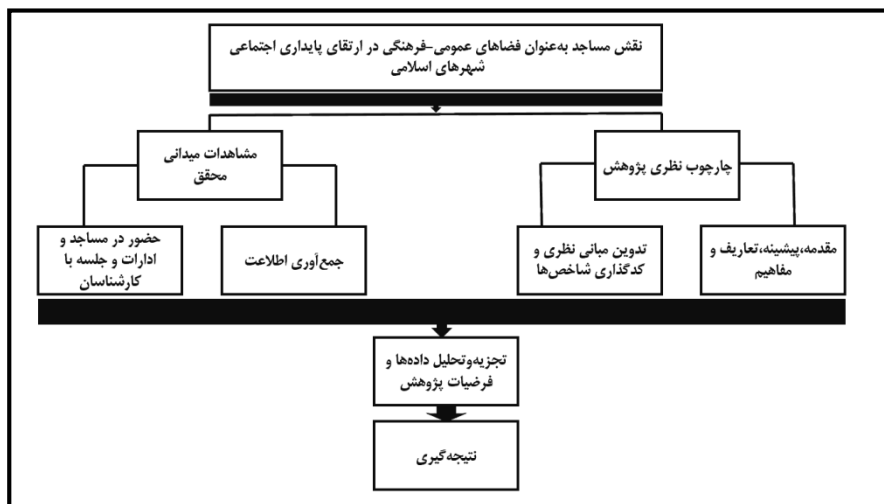
به طوری که تحقیقات نشان می دهد که دلبستگی و هویت مرتبط با محیط ها و مکان های خاص می تواند سلامت جسم- ذهن و روان را تقویت کند (Knez & Eliasson, 2017, p. 4; Hedblom et al, 2019, p. 7; Menatti et al, 2019, p. 39; Morton et al, 2017, p. 88). همچنین یافته های حاصل از تحقیقات مختلف در حوزه مکان سازی در ارتباط با فضاهاى عمومى نشان داده است که تقویت این بخش از فضاها نقش تعیین کننده ای بر سلامت اجتماعى، پیوند اجتماعى، افزایش مشارکت اجتماعى، کمک به دیگران، کاهش علائم افسردگی، افزایش رفاه عاطفی، افزایش مکالمات گاه به گاه، بهبود سلامت بارورى، کاهش استرس روانى، افزایش بهره وری، افزایش ارتباط با جامعه محلى، کاهش تروما^۱ (آسیب هایی که بر جسم و روان وارد می شود) و بهزیستى روانى جامعه دارند (Richard & Amin, 2020, p. 99; Richard & Amin, 2019, p. 8; Vitus, 2022, p. 409; Walther et al, 2021, p. 11; Rishbeth et al, 2019, p. 129; Dowling et al, 2020, p. 1542; Hess et al, 2019, p. 775; Daou et al, 2021, p. 60; Momartin et al, 2018, p. 158; Van der Boor et al, 2020, p. 720).

۳-۲- نقش مساجد بر پايدارى اجتماعى

مسجد به عنوان نهادى بى بدیل در حیات جامعه اسلامى، قرن ها است که نقشى چند کارکردى بر عهده گرفته است. اگرچه مساجد اغلب به عنوان عبادتگاه شناخته می شوند، اما در توسعه جوامع اسلامى دارای ابعاد آموزشى و اجتماعى قابل توجهی هستند (Cesari, 2005, p. 1019). مساجد نه تنها مکان های عبادت هستند، بلکه مراکز فرهنگى و معنوى نیز هستند که نقشى حیاتی در شکل گیرى هویت مذهبى، اجتماعى و فرهنگى مسلمانان دارند و همواره محل اصلى مطالعات دینى و انتشار معارف اسلامى بوده اند (Cheema et al, 2014, p. 2218; Hoelzchen, 2022, p. 370). خطبه های نماز جمعه، سخنرانى ها و تلاوت های منظم در مساجد منبع گران بهایی برای الهام و معرفت مسلمانان است که این امر مسجد را تبدیل به هسته اصلى فرآیند تربیت شخصیت در جامعه اسلامى می کند

1. Trauma

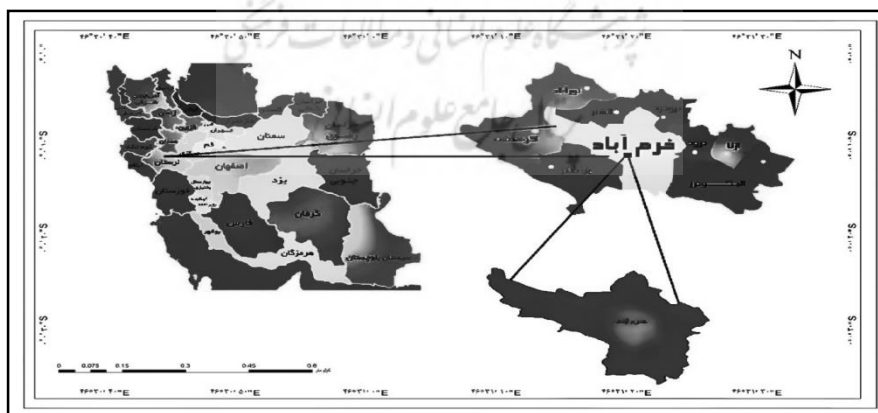
(Dana et al, 2011, p. 510). مسجد مکانی است که افراد، به‌ویژه نسل جوان، می‌توانند در مورد آموزه‌های اسلام، قرآن، حدیث و اعمال دینی بیاموزند (Abu-Ras et al, 2008, p. 160; Isnaini et al, 2019, p. 147). ابتکارات آموزشی و فعالیت‌های گفت‌وگوی ادیان در مساجد می‌تواند به درک شباهت‌ها و تفاوت‌های بین ادیان کمک کند و دریچه‌ای را برای درک متقابل و همکاری میان جوامع مذهبی باز کند (Everett, 2018, p. 443; Karimullah, 2023, pp. 40-56). مساجد علاوه بر نقش‌های اضطراری در هنگام وقوع حوادث و در ارائه خدمات اجتماعی در پایداری جوامع نیز نقش اساسی دارند. این برنامه شامل برنامه‌ریزی برای تغذیه افراد بی‌بضاعت و توزیع پوشاک است. مساجد اغلب با سازمان‌های خیریه و سایر آژانس‌های بشردوستانه برای کمک به نیازمندان همکاری می‌کنند. مساجد با این کار به کاهش فقر و نابرابری در جامعه کمک می‌کنند. همچنین مساجد نه تنها در تربیت اجتماعی جامعه نقش دارند بلکه آن‌ها برنامه‌های آموزشی را در مورد مسائل مختلف اجتماعی از جمله آموزش خانواده، بهداشت باروری و حقوق زنان سازمان‌دهی می‌کنند. این برنامه‌ها به افزایش آگاهی و درک عمومی از مشکلات مربوطه کمک می‌کند که می‌تواند منجر به تغییر رفتار مثبت و بهبود رفاه اجتماعی شود (Karimullah, 2023, pp. 40-56). مراقبت‌های بهداشتی یکی دیگر از حوزه‌هایی است که مساجد اغلب در آن سهم قابل توجهی دارند. برخی از مساجد دارای کلینیک یا مراکز بهداشتی هستند که خدمات پزشکی ضروری را به محرومان ارائه می‌دهند. مساجد همچنین می‌توانند کمپین‌های بهداشتی، مانند واکسیناسیون یا بررسی‌های بهداشتی رایگان را سازمان‌دهی کنند (Chaudhary et al, 2019, p. 1690; Tamura et al, 2022, pp. 1-16). درنهایت باید گفت که مساجد از طریق آموزه‌های اخلاقی و تربیت شخصیت، به آموزش و تربیت افراد مسئولیت‌پذیر، صادق و دلسوز نسبت به دیگران کمک می‌کنند. این امر تأثیر مثبتی بر جامعه اسلامی می‌گذارد، زیرا شخصیت مستحکم، اساس مدیریت خوب و مشارکت پایدار اجتماعی است، علاوه بر این وجود این مکان‌های فرهنگی - عمومی می‌تواند به جلوگیری از افراط‌گرایی کمک کند. این مکان‌ها می‌توانند درک صحیح از دین، تساهل و همکاری را در میان مؤمنان با ایمان آموزش دهند که کلید ایجاد یک جامعه صلح‌آمیز و هماهنگ است (Karimullah, 2023, pp. 40-56).

شکل (۱). مدل مفهومی پژوهش

۴. محدوده مورد مطالعه

شهر خرم‌آباد مرکز استان لرستان است، جمعیت این شهر طبق سرشماری سال ۱۳۹۵ مرکز آمار ایران معادل ۳۷۳/۴۱۶ نفر بوده است شهرستان خرم‌آباد با موقعیت جغرافیایی به طول ۴۸ درجه و ۲۱ دقیقه شرقی و عرض جغرافیایی ۳۳ درجه و ۲۹ دقیقه شمالی در ارتفاع ۱۱۷۱ متری از سطح دریا قرار دارد.

شکل (۲). موقعیت جغرافیایی شهر خرم‌آباد. منبع: نگارندگان. ۱۴۰۳

۵. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر منطق اجرا از نوع قیاسی - استقرایی، از نظر رویکرد یک پژوهش کیفی و راهبرد تحقیق آن بر تحلیل تم یا که در اصطلاح لاتین به آن تحلیل تماتیک (Thematic Analysis) نیز اطلاق می‌شود، استوار است. استفاده از مطالعات کیفی به‌ویژه روش تحلیل تم زمانی ضرورت پیدا می‌کند که اطلاعات اندکی در مورد پدیده مورد مطالعه وجود داشته باشد و یا اینکه در مطالعات و پژوهش‌های انجام شده، فقدان یک چارچوب نظری که به صورتی جامع به تبیین موضوع پردازد، مشهود باشد. (Thomas, 2003, pp. 237-146). داده‌های روش تحلیل تم می‌تواند متن‌ها یا مصاحبه باشد. به‌طور کلی هیچ رویکرد خاصی برای شروع مطالعه در تحلیل تم وجود ندارد، بلکه پژوهشگر ابتدا باید الگوهای معنی و موضوعات مدنظر خود را از درون داده‌ها انتخاب کند، سپس با کدگذاری در مرحله‌ی اولیه و تکرار چندین باره‌ی روند کار بین مجموعه‌ی داده‌ها و خلاصه‌های کدگذاری شده، الگوهای مدنظر را شناسایی و تحلیل کند. قرار گرفتن کدهای مشابه در کنار یکدیگر، به شکل‌گیری دسته‌های مفهومی منجر می‌شوند. دسته‌های مفهومی با یکدیگر تم‌های فرعی و تم‌های فرعی مشابه نیز تم‌های اصلی را می‌سازند. قضاوت پژوهشگر در انتخاب تم، جزء جدایی‌ناپذیر روش تحلیل تم است (Braun & Clarke, 2006, p. 100). دو روش برای رسیدن به تم‌ها وجود دارد، روش استقرایی و روش قیاسی. در روش استقرایی یا پایین به بالا تم‌های شناسایی شده ارتباط محکمی با خود داده‌ها دارند. در این شیوه داده‌های متنی یا غیر متنی کدگذاری شده و کدهای شبیه به هم در یک تم قرار می‌گیرند. پس به‌طور منطقی تم‌های از قبل تعریف شده وجود ندارد و الگوها در طول تحلیل آشکار می‌شوند؛ اما در روش قیاسی یا بالا به پایین، پژوهشگر پیش از کدگذاری تم‌هایی را تعریف می‌کند و سپس کدها را به تم‌های موجود نسبت می‌دهند، لذا می‌توان گفت که تحلیل تم استقرایی داده محور است و تحلیل تم قیاسی، پژوهشگر محور (حمیدی زاده و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۱۵). در این پژوهش از روش تحلیل تم استقرایی شش

مرحله براون و کلارک^۱ (۲۰۰۶) استفاده شده است. برای جمع‌آوری داده‌ها از روش مصاحبه عمیق و مشاهده مستقیم و ضبط صدا استفاده شده است. در آغاز هر مصاحبه، از شرکت‌کنندگان خواسته شد مشخصات فردی خود را بیان کنند و بعد در مورد مصاحبه، پژوهش و هدف آن، برای آن‌ها توضیحاتی ارائه گردید. با توضیح در مورد سبب ضبط مصاحبه و اطمینان دادن به مصاحبه‌شوندگان که صحبت‌ها و نام آن‌ها محرمانه خواهد بود. در نهایت پس از انجام مصاحبه با ۱۶ تن از افراد، اشباع نظری حاصل شد. روش نمونه‌گیری پژوهش به صورت هدفمند است یعنی ابتدا از کارشناسان این حوزه (طلاب و دین‌پژوهان) و تعدادی از کارشناسان و مهندسين امور برنامه‌ریزی شهری مصاحبه به عمل آمده است. همچنین روش مورد استفاده در نمونه‌گیری این تحقیق گلوله برفی می‌باشد. روش نمونه‌گیری گلوله برفی، روشی است که بر اساس آن، واحدهای نمونه ضمن ارائه اطلاعات در مورد خود، درباره واحدهای دیگر جامعه نیز اطلاعاتی را در اختیار محقق قرار می‌دهند (Corbin & Strauss, 2015, p. 431). بازه زمانی مصاحبه‌ها بین ۳۵ تا ۶۰ دقیقه به طول انجامید. در هر گروه از فعالیت‌ها به روش مصاحبه نیمه ساختاریافته، تعداد حجم نمونه تا زمانی ادامه پیدا کرد که نمونه جدید اطلاعاتی را بر اطلاعات پیشین محققین نیفزاید و اشباع نظری حاصل شود.

در نهایت گام‌بندی پژوهش در مرحله اول بدین صورت بود که در ابتدا صداهای ضبط‌شده برای مصاحبه و فایل‌های دست‌نویس، به صورت منسجم تایپ و دسته‌بندی شدند. در مرحله دوم پس از تحلیل و سازمان‌دهی داده‌ها در گروه‌های معنادار، کدهای اولیه ایجاد شدند و با استفاده از نرم‌افزار ATLAS.ti 9 v9.0.20.0 تحلیل شد. این نرم‌افزار ضمن سهولت بخشیدن به امر کدگذاری داده‌های به دست آمده، نمودارهای بصری و ذهنی مختلفی از فراوانی و تکرار کدگذاری‌ها در گفته‌های مصاحبه‌شوندگان را در

1. Braun & Clarke

اختیار قرار می‌دهد. تصاویر بصری کدها یا به اصطلاح ابر کدها در حقیقت نشان‌دهنده میزان تکرار یک مقوله از جانب افراد مصاحبه‌شونده است. شکل (۶). در مرحله سوم با تمرکز بر تحلیل در سطحی وسیع‌تر، پس از حصول اطمینان از اینکه تم‌ها غیر تکراری و در عین حال کلان و دربرگیرنده تمامی ایده‌های مطرح‌شده باشند؛ کدهای مختلف در قالب تم‌ها شناسایی و مرتب شدند. گام چهارم که شامل تجزیه و تحلیل تم‌ها است، تم‌های مشابه در گروه‌های منسجم (بر اساس محتوا) دسته‌بندی شدند و عناوین کوتاه و مناسب با قابلیت انتقال مفهوم به خواننده برای مضامین اصلی انتخاب گردیدند. در گام پنجم تم‌ها تعریف شدند و در گام ششم شبکه تم‌ها برای گزارش دهی علمی مورد بررسی قرار گرفت و به تحلیل نهایی اقدام گردید. جدول (۱). خلاصه‌ای از مراحل روش تحقیق و جدول (۲) مشخصات توصیفی افراد مصاحبه‌شونده در پژوهش را نشان می‌دهد.

جدول (۱). خلاصه مراحل پژوهش

مراحل	هدف	جامعه آماری	روش نمونه‌گیری	حجم نمونه	ابزار گردآوری	روش تحلیل
۱	نقش مساجد بر پایداری اجتماعی شهر خرم‌آباد	دین پژوهان	گلوله برفی	دین پژوه (۱۰). کارشناس شهری (۶)	مصاحبه نیمه ساختاریافته	تحلیل تم
۲	شناسایی مؤلفه‌های کلیدی و چالش‌ها موجود	شهرسازان	گلوله برفی	اشباع نظری (۱۶ نمونه)	مصاحبه نیمه ساختاریافته	ATLAS.ti

(منبع: یافته‌های پژوهش. ۱۴۰۳)

جدول (۲). مشخصات توصیفی افراد مصاحبه‌شونده در پژوهش.

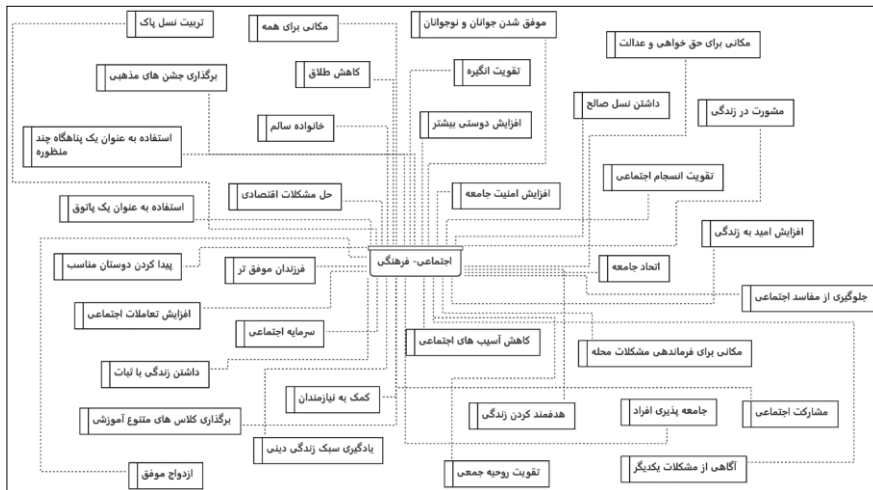
شماره	مصاحبه‌شونده	شغل	جنسیت	زمان مصاحبه‌ها
۱	کارشناس دینی	دکتری علوم اجتماعی	زن	۳۵
۲	کارشناس دینی	روحانی	مرد	۳۵
۳	کارشناس دینی	روحانی	مرد	۴۵
۴	کارشناس دینی	روحانی	مرد	۴۵
۵	کارشناس دینی	روحانی	مرد	۵۰
۶	کارشناس دینی	دکتری فلسفه اسلامی	زن	۴۵
۷	کارشناس دینی	دکتری ادیان	زن	۶۰
۸	کارشناس دینی	دکتری معارف	مرد	۴۰
۹	کارشناس دینی	روحانی	مرد	۵۰
۱۰	کارشناس دینی	روحانی	مرد	۳۵
۱۱	کارشناس امور شهری	مسئول زیباسازی	مرد	۴۰
۱۲	کارشناس امور شهری	مهندس نقشه‌بردار	مرد	۴۵
۱۳	کارشناس امور شهری	مهندس فضای سبز	مرد	۴۵
۱۴	کارشناس امور شهری	مهندس راه ساختمان	مرد	۴۵
۱۵	کارشناس امور شهری	مهندس شهرسازی	مرد	۴۰
۱۶	کارشناس امور شهری	کارشناس محیط‌زیست	مرد	۵۰

(منبع: یافته‌های پژوهش. ۱۴۰۳)

۶. بحث و یافته‌ها

۶-۱. تم اول: اثرات اجتماعی - فرهنگی مساجد بر پایداری اجتماعی

اغلب مصاحبه‌شوندگان، در اولین مواجهه با موضوع تحقیق پیرامون تبیین میزان اثرگذاری فضاهای عمومی - فرهنگی بر پایداری اجتماعی شهرها به ظرفیت‌ها و فرصت‌هایی اشاره کردند که به صورتی عمده، تأثیرگذار بر روندها و رویدادها و اقدامات در پایداری اجتماعی شهر خرم‌آباد هستند.

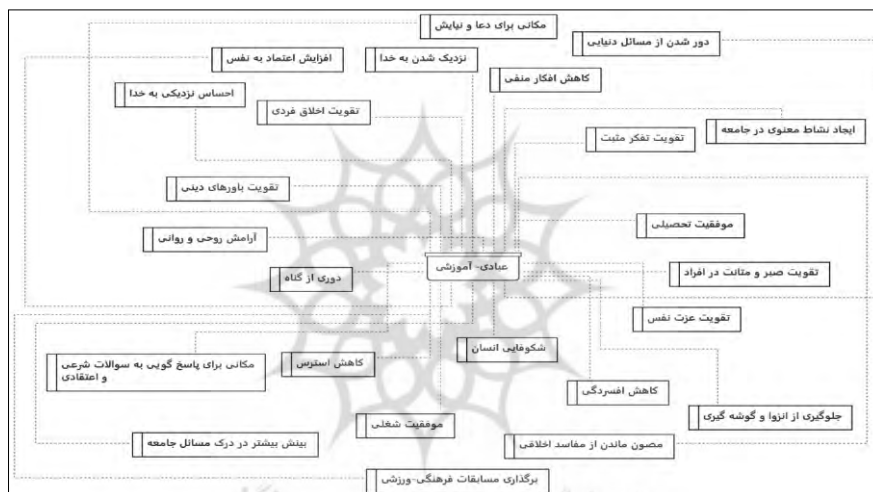
شکل (۳). نمودار کدهای اجتماعی- فرهنگی استخراج شده حاصل از مصاحبه. منبع یافته‌های پژوهش. ۱۴۰۳

در تفسیر شکل (۳) می‌توان گفت که مساجد علاوه بر نقش تربیتی، در ابعاد اجتماعی جامعه اسلامی نیز نقش اساسی دارند. مساجد از طریق فعالیت‌های اجتماعی مانند تهیه غذا و پوشاک برای فقرا و برنامه‌های کمک‌های اجتماعی شبکه‌ی اجتماعی قدرتمندی را ایجاد می‌کنند. علاوه بر این، مسجد به عنوان مکانی برای گفتگو بین جوامع مذهبی و محلی برای بحث در مورد مسائل اجتماعی مرتبط با جامعه و محله عمل می‌کند. همچنین مساجد علاوه بر تعلیمات دینی، در انتقال ارزش‌های اجتماعی مهم جامعه اسلامی نیز نقش دارند. افراد می‌توانند در داخل مسجد با اخلاق اسلامی، صلح و دوستی و مسئولیت و مشارکت اجتماعی آشنا شوند؛ با این توصیفات، مساجد به جامعه‌پذیری افراد از نظر رفتار و تعامل اجتماعی کمک می‌کند که مجموع این عوامل پیامدهای مهمی در ساختن جامعه‌ای متمدن و عادلانه دارد.

۲-۶. تم دوم: اثرات عبادی- آموزشی مساجد بر پایداری اجتماعی

در ادامه نگارندگان به تفسیر شکل (۴) پرداخته‌اند و نتایج کار خود را بدین صورت شرح داده‌اند که کارکرد آموزشی در مساجد موضوعی است که علایق علمی و

اجتماعى قابل توجهی را در متن جوامع اسلامى برمی انگیزد. مسجد به عنوان یک نهاد مرکزی در زندگی مسلمانان، به عنوان یک عبادتگاه و یک مرکز آموزشی است که نقش مهمی در شکل دادن به فهم دینی، اخلاق و فرهنگ مسلمانان دارد. مسجد مکانی است که افراد به ویژه نسل جوان، می توانند در مورد آموزه های اسلام، قرآن، حدیث و اعمال دینی که در مساجد انجام می شود می توانند اصول اسلام را بهتر درک کنند، عبادات را به درستی انجام دهند و رابطه خود را با خدا تقویت کنند. شکل (۴). اثرات عبادی- آموزشی مساجد بر جامعه را به نمایش می گذارد.

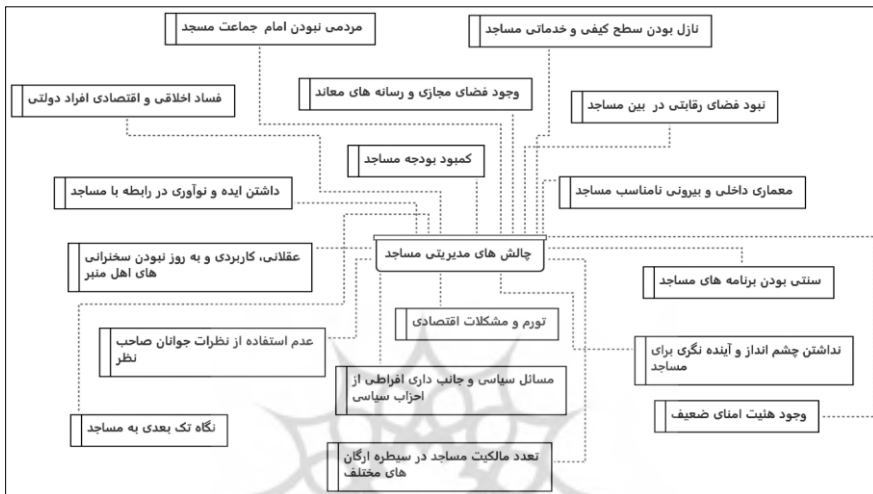

شکل (۴). نمودار کدهای عبادی- آموزشی استخراج شده حاصل از مصاحبه. منبع یافته های پژوهش. ۱۴۰۳

۳-۶. تم سوم: چالش های مدیریتی مساجد معاصر

مصاحبه شوندگان، در بخش های مختلف از اظهاراتشان، به موانع و چالش های اشاره کردند که باید در مباحث مرتبط با خط مشی گذاری اثرات مساجد بر پایداری اجتماعی شهرها مورد بررسی و نسبت به رفع آنها اقدام گردد. از جمله موانع و محدودیت های مرتبط با مساجد می توان عدم توجه به جوانان و نیروی انسانی متخصص و تحصیل کرده، عدم سرمایه گذاری و بودجه کم (Ahyaruddin et al, 2017, p. 9 ; Anggraini, 2021, p. 112; Kotani et al, 2022, p. 10)

مشکلات اقتصادی شهروندان، فضای مجازی همه گیر، عدم وجود رقابت بین مساجد و سنتی بودن برنامه و نداشتن چشم انداز و آینده نگری برای مساجد می توان اشاره کرد. شکل (۵). چالش ها و موانع پیش روی مساجد را به نمایش می گذارد.

شکل (۵). نمودار چالش ها و محدودیت های مساجد را به نمایش می گذارد. منبع یافته های پژوهش. ۱۴۰۳

شکل (۶). ابر واژگان منتج شده حاصل از مصاحبه های تحقیق. منبع یافته های پژوهش. ۱۴۰۳

جدول (۳). تم اصلی، فرعی و کدهای باز

تم اصلی	تم فرعی	کدهای باز، عدد داخل پیرانتز نشان دهنده تکرار هر کد است
پایداری اجتماعی	فرهنگی - اجتماعی	کاهش طلاق (۳)، افزایش دوستی بیشتر (۵)، داشتن یک زندگی با ثبات (۴)، جامعه‌پذیری افراد (۵)، تربیت نسل پاک (۵)، برگزاری جشن‌های مذهبی (۸)، مشورت در مورد مسائل زندگی (۸)، تقویت انگیزه (۶)، استفاده به‌عنوان یک پناه گاه (۵)، مکانی عمومی برای همه (۹)، داشتن نسل صالح (۹)، داشتن یک خانواده سالم (۹)، استفاده به‌عنوان یک پاتوق (۹)، مکانی برای عدالت‌خواهی (۲)، افزایش امنیت جامعه (۸)، حل مشکلات اقتصادی (۶)، اتحاد جامعه (۸)، تقویت همبستگی اجتماعی (۸)، فرزندان موفق‌تر (۱۰)، تقویت سرمایه اجتماعی (۱۰)، کمک به نیازمندان (۷)، آگاهی از مشکلات یکدیگر (۷)، یادگیری سبک زندگی دینی (۱۲)، جلوگیری از مفاسد اجتماعی (۱۲)، مکانی برای فرماندهی مشکلات محله (۱۰)، افزایش مشارکت اجتماعی (۸)، ازدواج موفق‌تر (۱۳)، افزایش تعاملات اجتماعی (۱۵)، افزایش امید به زندگی (۱۰)، برگزاری کلاس‌های آموزشی (۱۱)،
پایداری اجتماعی	عبادی - آموزشی	تقویت صبر و متانت (۶)، دور شدن از مسائل دنیایی (۸)، جلوگیری از انزوا و گوشه‌گیری (۱۰)، تقویت اخلاق فردی (۱۵)، نشاط معنوی در جامعه (۱۱)، بینش بیشتر نسبت به درک مسائل جامعه (۱۵)، کاهش افسردگی (۱۵)، شکوفایی انسان (۱۵)، تقویت عزت نفس (۱۸)، برگزاری مسابقات فرهنگی - ورزشی (۴)، تقویت باورهای دینی (۱۸)، احساس نزدیکی به خدا (۱۹)، تقویت تفکر مثبت (۱۴)، موفقیت شغلی (۱۸)، مصون ماندن از مفاسد اخلاقی (۲۰)، کاهش استرس (۲۲)، آرامش روحی و روانی (۲۰)، کاهش افکار منفی (۱۷)، مکانی برای دعا و نیایش، افزایش اعتماد به نفس (۲۰)، مکانی برای پاسخ‌گویی به سؤالات شرعی و اعتقادی (۱۱)، دوری از گناه (۱۸)، آرامش روحی و روانی (۲۴).

تم اصلی	تم فرعی	کدهای باز، عدد داخل پرانتز نشان‌دهنده تکرار هر کد است
بیداری اجتماعی	اسلام و نظام‌های اجتماعی	نازل بودن سطح کیفی و خدماتی مساجد (۵)، معماری داخلی و بیرونی نامناسب (۳)، مسائل سیاسی و جانب‌داری از احزاب سیاسی (۱۰)، تورم و مشکلات اقتصادی (۱۴)، نداشتن ایده و نوآوری در رابطه با مساجد (۱۰)، نداشتن چشم‌انداز و آینده‌نگری برای مساجد (۱۴)، عقلانی - کاربردی و به‌روز نبودن سخنرانی‌های اهل منبر (۱۳)، کمبود بودجه مساجد (۱۸)، تعدد مالکیت مساجد در سیطره ارگان‌های مختلف (۴)، عدم استفاده از جوانان صاحب‌نظر در مساجد (۱۴)، سنتی بودن برنامه‌ها و مدیریت (۱۵)، وجود هیئت‌امنای ضعیف (۱۷)، نبود فضای رقابتی بین مساجد (۱۴)، نگاه تک‌بعدی یا تک‌عملکردی به مساجد (۱۷)، فساد اخلاقی و اقتصادی افراد دولتی (۱۵)، وجود فضای مجازی و رسانه‌های معاند (۱۹)، مردمی نبودن ائمه جماعت مساجد (۶).

(منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۳)

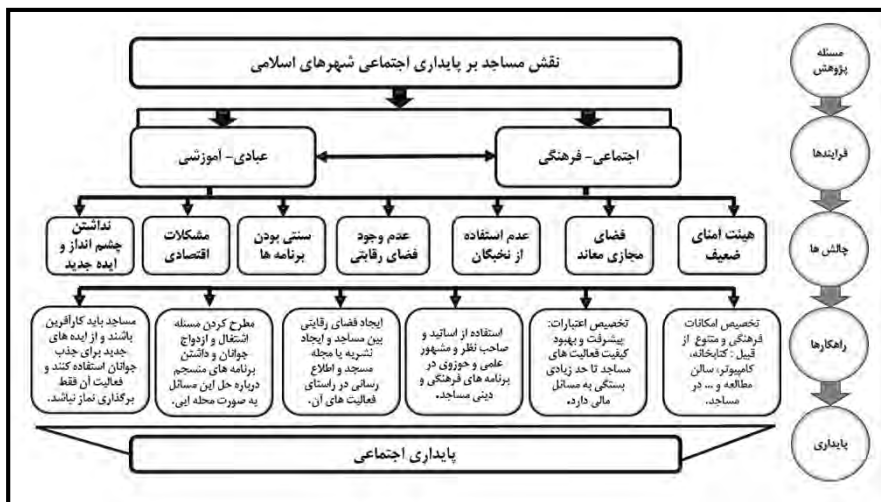
نتایج به‌دست آمده از جدول (۳) نشان می‌دهد که مساجد در صورتی که تقویت شوند در زمینه فرهنگی اجتماعی می‌توانند باعث افزایش تعاملات اجتماعی، کمک به ازدواج موفق، یادگیری سبک زندگی دینی، جلوگیری از مفاسد اجتماعی و تقویت سرمایه اجتماعی شوند. علاوه بر این یافته‌ها نشان داد که این مکان مقدس می‌تواند در زمینه امور عبادی-آموزشی اثرات قابل قبولی بر جامعه داشته باشد به‌طوری‌که نتایج منتج شده نشان داد که آرامش روحی و روانی، افزایش اعتمادبه‌نفس، احساس نزدیکی به خدا، موفقیت شغلی، مصون ماندن از مفاسد اخلاقی، تقویت اخلاق فردی، تقویت باورهای دینی، تقویت اخلاق فردی، بینش بیشتر نسبت به درک مسائل جامعه، کاهش افسردگی، شکوفایی انسان، تقویت عزت‌نفس و نشاط معنوی در جامعه از مهم‌ترین اثرات بُعد عبادی و آموزشی مساجد می‌باشند. درنهایت نتایج نشان داد با توجه به تغییر سبک زندگی، وجود فضای مجازی، مدرنیته و شهرنشینی مساجد معاصر با چالش‌هایی

در زمینه عدم استقبال از سوی شهروندان مواجه هستند که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به مسائلی مانند کمبود بودجه، وجود هیئت‌امناي ضعیف، نگاه تک‌بُعدی به مساجد، سنتی بودن برنامه‌ها و مدیریت، فساد اقتصادی افراد دولتی و وجود فضای مجازی و رسانه‌های معاند اشاره کرد.

۷. نتیجه‌گیری

یکی از مهم‌ترین مفاهیم در خصوص تجربه مخاطبان نسبت به ادراک فضای شهری توجه به نمادهای هویتی و دینی است. اهمیت دادن به فضاهای فرهنگی - دینی نه تنها زمینه نشاط معنوی جامعه را به دنبال دارد بلکه نقش بسیار مهمی در زیست پذیری و جغرافیای اجتماعی شهرها بازی می‌کند.

مسجد به عنوان یک مرکز عبادی - آموزشی و اجتماعی همواره در توسعه هویت دینی و نشاط معنوی جامعه نقشی اساسی ایفا کرده است. کارکرد آموزشی مساجد باعث فهم دینی و اخلاقی، تسهیل رشد مهارت‌ها و ایجاد فرصت‌هایی برای رهبری و رشد شخصیت فردی افراد جامعه است. علاوه بر این، مساجد دارای نقش اجتماعی مهمی در جامعه هستند، مساجد افراد را برای مشارکت در راستای کمک به نیازمندان، ایجاد همبستگی اجتماعی و ایجاد تغییرات مثبت در جامعه تشویق می‌کنند و افراد در آن هویت دینی خود را احساس می‌کنند و با جامعه بزرگ‌تر ارتباط برقرار می‌کنند و احساس مسئولیت اجتماعی و انسانیت خود را پرورش می‌دهند؛ به سخنی بهتر اهمیت دادن به فضاهای فرهنگی در جوامع شهری از یک سو به زیست انسانی کمک شایان می‌کند و از سوی دیگر از قطبی شدن جامعه و شهرها جلوگیری می‌کند و زمینه انسجام و توازن در شهرها را به وجود می‌آورد. با این تفاسیر می‌توان گفت که نقش مساجد به عنوان مراکز آموزشی و اجتماعی در جوامع اسلامی در صورت اهمیت دادن به آن می‌تواند در تقویت جامعه اسلامی و پایداری اجتماعی فرهنگی شهرها بسیار مهم باشد.

شکل (۷). مدل عملیاتی تحقیق. منبع نگارندگان. ۱۴۰۳

فهرست منابع

- آقاجانی، حسین، تقوایی، مسعود. (۱۳۹۸). تحلیل فضایی شاخص‌های شهر پایدار در کلان‌شهر مشهد. فصلنامه مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۱۰(۳۷)، صص ۲۳-۳۹.
- ابروش، رضا. (۱۳۹۹). پیش‌ران‌های فرهنگی مساجد در مدیریت آسیب‌های اجتماعی، فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، ۸(۴)، صص ۵۶-۸۷.
- برزگر، سپیده. (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی شهرهای خطه شمالی و کویر مرکزی ایران از منظر ضرباهنگ‌های تاریخی فضای شهری، مورد پژوهی: رشت و کاشان. فصلنامه مطالعات جغرافیایی نواحی ساحلی، ۲(۱)، صص ۴۳-۸۰.
- تردست، زهرا، رجبی، آریتا و مشکینی، ابوالفضل. (۱۳۹۹). الگوی تحقق‌پذیری شاخص‌های بومی شهر بیوفیلیک، مطالعه موردی: مناطق ۹ و ۱۰ کلان‌شهر تهران. فصلنامه شهر پایدار، ۱(۳)، صص ۱۴۶-۱۲۳.
- حسامی، فاضل، غلامی، منصوره. (۱۴۰۰). مسجد و پیشگیری از طلاق و کاهش آسیب‌های اجتماعی ناشی از آن. فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، ۸(۴)، صص ۱۴۶-۱۲۰.
- حسینی جلی، سید میر صالح. (۱۴۰۰). نقش مساجد در پیشگیری از کاهش جمعیت. فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، ۸(۴)، صص ۱۱۸-۹۰.
- حمیدی زاده، علی، پورعزت، علی‌اصغر و خواجه، شن‌آی. (۱۳۹۹). طراحی الگوی خط‌مشی‌گذاری توسعه صنعت ترانزیت بین‌المللی کالا در ایران. فصلنامه سیاست‌گذاری عمومی، ۶(۴)، صص ۲۱-۹.
- رحیمی سجاسی، داود. (۱۴۰۰). آسیب‌های اجتماعی برآیند شکاف مسجد و جامعه. فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، ۸(۴)، صص ۲۶-۸.
- سعیدی، مهدی، خیرالدین، رضا و بهزاد فر، مصطفی. (۱۳۹۹). تبیین عوامل مؤثر بر سرزندگی فضای عمومی مطالعه موردی: چهارراه ولیعصر شهر تهران. فصلنامه شهر پایدار، ۲(۳)، صص ۱۲۳-۱۰۵.

- قنبری نیک، محسن. (۱۴۰۰). تحلیلی بر علل تغییر جایگاه و کاهش کارکردهای اجتماعی مسجد در جامعه کنونی. فصلنامه اسلام و مطالعات اجتماعی، ۸(۴)، صص ۵۴-۲۸.
- Ahyaruddin, M., Marlina, E., Azmi, Z., Putri, A. A., Bidin, I., & Lawita, N. F. (2017). Akuntabilitas dan transparansi pengelolaan keuangan Mesjid di Kota Pekanbaru. *Jurnal Pengabdian UntukMu NegeRI*, 1(1), pp. 7-12. <https://doi.org/10.37859/jpumri.v1i1.27>
- Ammad-ul-Haque, M. (2021). The Role of Mosque to Avoid Violent Extremism: A Comparative Study of Eastern and Western Countries. *Journal of South Asian Studies*, 9(3), pp. 187-196. DOI: 10.33687/jsas.009.03.3847
- Alexander, C., Ishikawa, S., & Silverstein, M. (1977). *A pattern language*. Berkeley (California): Center for Environmental Structure, Oxford University Press, New York.
- Abu-Ras, W., Gheith, A., & Cournos, F. (2008). The imam's role in mental health promotion: A study at 22 mosques in New York City's Muslim community. *Journal of Muslim Mental Health*, 3(2), pp. 155-176. DOI:10.1080/15564900802487576
- Anggraini, R. (2021). Rancang Bangun Sistem Informasi Administrasi Pengelolaan Dana Masjid Berbasis Web (Studi Kasus: Masjid Al-Muttaqin). *Jurnal Teknologi Dan Sistem Informasi*, 2(3), pp. 109-118. <https://doi.org/10.33365/jtsi.v2i3.884>
- Allen, G. L. (1999). Cognitive abilities in the service of wayfinding: A functional approach *The Professional Geographer*, 51(4), pp. 555-561. <https://doi.org/10.1111/0033-0124.00192>
- Avcioglu, Nebahat (2007). "Identity-as-form: the mosque in the West", *Cultural Analysis*. (6), pp. 91-112.
- Ahmed, Fiaz (2014). *Manchester Muslims: The developing role of mosques, imams and committees with particular reference to Barelwi Sunnis and UKIM* (Doctoral dissertation), Durham University. <http://etheses.dur.ac.uk/10724/>

- Alice Sabrina, I., Mohd, T., Mohd, R., (2010). Mosque architecture and political agenda in twentieth-century Malaysia. *J. Archit.* 15(2), pp. 137-152.
<https://doi.org/10.1080/13602361003791051>
- Borowski, A. (2014). Social interactions in the public space in the context of public confidence. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, (25), pp. 33-41. <https://doi.org/10.18052/www.scipress.com/ILSHS.25.33>
- Bodnar, J. (2015). Reclaiming public space. *Urban Studies*, 52(12), pp. 1-15.
 DOI:10.1177/0042098015583626
- Braun, V. and Clarke, V. (2006). *Using thematic analysis in psychology*. Qualitative research in psychology, 3(2), pp. 77-101. DOI:10.1191/1478088706qp063oa
- Borchard, M., & Rauf, C. (2011). Imame und Frauen in Moscheen im Integrationsprozess. *Gemeindepädagogische Perspektiven*, Göttingen.
- Cesari, Jocelyne. (2005). "Mosque Conflicts in European Cities: Introduction." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31(6): pp. 1015-1024.
<https://doi.org/10.1080/13691830500282626>
- Corbin, J and Strauss, A., 2015, *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (4rd Ed.) Thousand Oaks, pp. 431, published in Los Angeles by SAGE.
<https://lib.ugent.be/catalog/rug01:002495549>
- Carmody, M.-L., Schweitzer, R.D., Vromans, L., Luana La, M., (2021). Narratives of women-at-risk resettled in Australia: loss, renewal and connection. *Queensland University Technology, J. Loss Trauma*, (26), pp. 485-500.
<https://eprints.qut.edu.au/206461/>
- Cheema, A. R., Scheyvens, R., Glavovic, B., & Imran, M. (2014). Unnoticed but important: revealing the hidden contribution of community-based religious institution of the mosque in disasters. *Natural Hazards*. (71), pp. 2207-2229.
<https://doi.org/10.1007/s11069-013-1008-0>

- Carmody, M.-L., Schweitzer, R.D., Vromans, L., Luana La, M., (2021). Narratives of women-at-risk resettled in Australia: loss, renewal and connection. Queensland University Technology, *J. Loss Trauma* (26), pp. 485-500.
<https://eprints.qut.edu.au/206461/>
- Campdepadrós-Cullell, R., Pulido-Rodríguez, M. Á., Marauri, J., & Racionero Plaza, S. (2021). Interreligious Dialogue Groups Enabling Human Agency. *Religions*, 12(3), pp. 189.1-15 <https://doi.org/10.3390/rel12030189>
- Cao, J. & Kang, J. (2019). Social relationships and patterns of use in urban public spaces in China and the United Kingdom. *Cities*, 93, pp .188-196.
<https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.05.003>
- Chaudhary, A., Dosto, N., Hill, R., Lehmijoki-Gardner, M., Sharp, P., Daniel Hale, W., & Galiatsatos, P. (2019). Community intervention for Syrian refugees in Baltimore City: The lay health educator program at a local mosque. *Journal of Religion and Health*, (58), pp. 1687-1697. <https://doi.org/10.1007/s10943-019-00893-9>
- Cheliotis, K. (2020). An Agent-Based Model of Public Space Use. *Computers, Environment and Urban Systems*, 81, pp. 101476.
<https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2020.101476>
- Ceylan, Rauf. (2014). Cultural Time lag. Moscheekatechese und Islamischer Religionsunterricht im Kontext von Säkularisierung. Wiesbaden: Springer.
- Ceylan, Rauf. (2008). Islamische Religionspädagogik in Moscheen und Schulen. Ein Sozialwissenschaftlicher Vergleich der Ausgangslage, Lehre und Ziele unter Besonderer Berücksichtigung der Auswirkungen auf den Integrationsprozess der Muslimischen Kinder und Jugendlichen in Deutschland. Hamburg: Kovačc. DOI: 10.25656/01:18724
- Daneshmir, R., Spiridonoff, C., (2012). Vali-e Asr Mosque, Fluid Motion Architects, Accessed in 29 May 2012.

De Magalhães, C., & Carmona, M. (2009). Dimensions and models of contemporary public space management in England. *Journal of Environmental Planning and Management*, 52(1), pp. 111-129.

DOI:10.1080/09640560802504704

Carmona, M., De Magalhães, C., & Hammond, L. (2008). *Public space: the management dimension*. Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9780203927229>

Dowling, A., Kunin, M., Russell, G., (2020). The impact of migration upon the perceived health of adult refugees resettling in Australia: a phenomenological study. *J. Ethnic Migrat. Stud.* 48, 1536-1553.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1771173>

Dana, K., Barreto, M. A., & Oskooii, K. A. R. (2011). Mosques as American institutions: Mosque attendance, religiosity and integration into the political system among American Muslims. *Religions*, 2(4), pp. 504-524.
<https://doi.org/10.3390/rel2040504>

Daou, K., Daou, L., Cousineau-Perusse, M., (2021). Story-telling as a tool: a family-based intervention for refugee children. *Int. J. Soc. Welfare* 31, 56-65.
DOI:10.1111/ijsw.12476

Durkheim, E. (1951). *Suicide*. New York: Free Press (Original Work Published in 1897).

Everett, S. S. (2018). Interfaith dialogue and faith-based social activism in a state of emergency: Laïcité and the crisis of religion in France. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 31, pp. 437-454.
<https://doi.org/10.1007/s10767-018-9291-0>

Ercan, Muge Akkar. (2010). "less public than before? public space improvement in newcastle city centre." In *Whose Public Space? International case studies in urban design and development*, by Ali Madanipour, pp. 21-50. London: Rutledge.

- Firman, F., Alef, R., & Eric, M. (2022). Use of Zoom Meeting Applications to Memorize the Qur'an Online. *Journal International Inspire Education Technology*, 1(2), pp. 99–110. <https://doi.org/10.55849/jiiet.v1i2.92>
- Gehl, J. (1987). *Life between buildings*, translated by J. Koch, New York.
- Gehl, J. (2004). *Life between buildings: Using public space* (5th ed.). The Danish Architectural Press.
- Gamper, Markus. (2011). *Islamischer Feminismus in Deutschland? Religiosität, Identität und Gender in Muslimischen Frauenvereinen*. Bielefeld: Transcript.
- Giuliani, M. V. (2003). *Theory of attachment and place attachment*. In M. Bonnes, T. Lee, & M. Bonaiuto (Eds.), *Psychological theories for environmental issues* (pp. 137–170). Aldershot: Ashgate.
- Hedblom, M., Gunnarsson, B., Iravani, B., Knez, I., Schaefer, M., Thorsson, P., & Lundström, J. N. (2019). Reduction of physiological stress by urban green space in a multisensory virtual experiment. *Scientific reports*, 9(1), pp. 1-10. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-46099-7>
- Harvey, D. (1973). *Social justice and the city*. London: Edward Arnold.
- Hillenbrand, R., (1988). Political symbolism in early Indo-Islamic mosque architecture: the case of Ajmīr. *J. Br. Inst. Persian Stud.* 26 (1), pp. 105–117.
- Hess, J.M., Isakson, B.L., Amer, S., Ndaheba, E., Baca, B., Goodkind, J.R., (2019). Refugee mental health and healing: understanding the impact of policies of rapid economic self-sufficiency and the importance of meaningful work. *J. Int. Migrat. Integrat.* 20, pp. 769–786. doi: 10.1007/s12134-018-0628-3
- Hoelzchen, Y. M. (2022). Mosques as religious infrastructure: Muslim selfhood, moral imaginaries and everyday sociality. *Central Asian Survey*, 41(2), pp. 368–384. <https://doi.org/10.1080/02634937.2021.1979468>
- Ilham, S., Adelir, D., & Delr, Q. (2022). The Benefits of Whatsapp as a Medium in Depositing Memorization of the Qur'an. *Journal International Inspire Education Technology*, 1(2), pp. 86–98. <https://doi.org/10.55849/jiiet.v1i2.90>

- Ismail, A. S., & Rasdi, M. T. M. (2010). Mosque architecture and political agenda in twentieth-century Malaysia. *The Journal of Architecture*, 15(2), <https://doi.org/10.1080/13602361003791051>
- Isnaini, U. K. N., Nyimasmukti, B. R., Rahawarin, Y., & Asrida, A. (2019). Revitalizing the Mosques Function as a Means of Forming Muslim Scholars and Students in Indonesia. *Khalifa: Journal of Islamic Education*, 3(2), pp. 142–153. <https://doi.org/10.24036/kjie.v3i2.29>
- Kotani, H., Tamura, M., & Nejima, S. (2022). Mosques in Japan responding to COVID-19 pandemic: Infection prevention and support provision. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 69. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102702>
- Kohn, M. (2016). *The death and life of the urban commonwealth*. Oxford University Press.
- Karimullah, S. S. (2023). For True Humanity: Harmonization of Islamic Law and Human Rights Towards Universal Justice. *Matan: Journal of Islam and Muslim Society*, 5(2), pp. 40–56. <https://doi.org/10.20884/1.matan.2023.5.2.9125>
- Klinkhammer, G., Frese, H. L., Satilmis, A., & Seibert, T. (2011). Interreligiöse und interkulturelle Dialoge mit MuslimInnen in Deutschland. *Eine quantitative und qualitative Studie*. Bremen: Universität Bremen.
- Karakoç, Betül. (2019). Der eine kann es, der andere nicht. Islam lehren zwischen Moschee und Schule. In *Islamische Religionspädagogik: Didaktische Ansätze für die Praxis*. Edited by Ya,sar Sarıkaya, Dorothea Ermert and Esmā Öger-Tunç. Münster: Waxmann, pp. 107–24. <https://ixtheo.de/Record/1668081482>
- Khomenko, Sasha, Nieuwenhuijsen, Mark, Ambros, Albert, Wegener, Sandra, and Mueller, Natalie. (2020). "Is a liveable city a healthy city? Health impacts of urban and transport planning in Vienna, Austria." *Environmental research*, 183, pp. 1-14, 109238. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2020.109238>

- Kweon, B.-S., Sullivan, W. C., & Wiley, A. R. (1998). Green Common Spaces and the Social Integration of Inner-City Older Adults. *Environment and Behavior*, 30(6), pp. 832–858. doi:10.1177/001391659803000605
- Knez, I., & Eliasson, I. (2017). Relationships between personal and collective place identity and well-being in mountain communities. *Frontiers in Psychology*, 8, 79. doi: 10.3389/fpsyg.2017.00079
- Kotani, H., Tamura, M., & Nejima, S. (2022). Mosques in Japan responding to COVID-19 pandemic: Infection prevention and support provision. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 69. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102702>
- Kuppinger, Petra. (2015). *Faithfully Urban*. Pious Muslims in a German City. New York: Berghahn
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Cambridge. Massachusetts: The M.I.T press.
- Lang, J. (1987). *Creating architectural theory, the role of behavioral science in environmental design*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Leclerc, M., Y. Okubo, L. Frigoletto and J.F. Miquel, (1992), Scientific cooperation between Canada and the European Community, *Science and Public Policy*, 19, pp.15-24.
- Lofland, L. H. (2007). *The public realm*. Exploring the city's quintessential social territory. Aldine Transaction, a division of Transaction Publishers.
- Lee, J. H., Ostwald, M. J., & Lee, H. (2017). Measuring the spatial and social characteristics of the architectural plans of aged care facilities. *Frontiers of Architectural Research*, 6(4), pp. 431–441. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2017.09.003>
- Lelévrier, C. (2013). Social mix neighbourhood policies and social interaction: The experience of newcomers in three new renewal developments in France. *Cities*, 35, pp. 409–416. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.03.003>
- Moore, T. (2021). Planning for place: Place attachment and the founding of rural community land trusts, *Journal of Rural Studies*, Vol.83, pp. 21-29. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.02.007>

- Marans, R. W., & Rodgers, W. L. (1975). *Toward an understanding of community satisfaction* In A. H. Hawley, & V. P. Rock (Eds.). *Metropolitan American in contemporary perspective*. New York: Halstead.
- Madanipour, A. (2003). *Public and Private Spaces of the City*. London: Routledge.
- Madanipour, A. (1996). "Design of urban space: An inquiry into a socio-spatial process". New York: Wiley Pub.
- Moulay, A., Ujang, N., & Said, I. (2017). Legibility of neighborhood parks as a predictor for enhanced social interaction towards social sustainability. *Cities*, 61, pp. 58–64. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.11.007>
- Mullins, L. C., & Dougan, E. (1990). The influence of depression, and family and friendship relations, on residents loneliness in congregate housing. *Gerontological Society of America*, 30(3), pp. 377–384. <http://psycnet.apa.org/doi/10.1093/geront/30.3.377>
- Ma., F. (2020). Spatial equity analysis of urban green space based on Spatial Design Network Analysis (sDNA): A case study of central Jinan, China. *Sustainable Cities and Society*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102256>
- Mouratidis, K., (2018). Rethinking how built environments influence subjective wellbeing: a new conceptual framework. *J. Urban.: Int. Res. Place. Urban. Sustain.* 11 (1), pp. 24–40. <https://doi.org/10.1080/17549175.2017.1310749>
- Menatti, L., Subiza-Pérez, M., Villalpando-Flores, A., Vozmediano, L., & San Juan, C. (2019). Place attachment and identification as predictors of expected landscape restorativeness. *Journal of environmental psychology*, 63, pp. 36–43. <http://www.uclan.ac.uk/research/>
- Molina-Torres, R., Nolasco-Jáuregui, O., Rodriguez-Torres, E. E., Itzá-Ortiz, B. A., & Quezada-Téllez, (2021). A comparative analysis of urban development, economy level, and COVID-19 cases in Mexico City, *Journal of Urban Management*, pp. 265–274. DOI:10.1016/j.jum.2021.06.007

- Momartin, S., Edielson da Silva, M., Aroche, J., Coello, M., (2018). Resilience building through alternative intervention: 'STARTTS "Project Bantu Capoeira Angola"'; on the road to recovery. *Intervention* 16, pp. 154-160. DOI:10.4103/INTV.INTV_6_18
- Morton, S., Pencheon, D., & Squires, N. (2017). Sustainable Development Goals (SDGs), and their implementation: A national global framework for health, development and equity needs a systems approach at every level. *British medical bulletin*, 124(1), pp. 81-90. doi: 10.1093/bmb/ldx031
- Manouchehrifar, B., & Forester, J. (2021). Rethinking Religion and Secularism in Urban Planning: Edited by Babak Manouchehrifar and John Forester. *Planning Theory and Practice*, 22(2), pp. 269-317. <https://doi.org/10.1080/14649357.2021.1908078>
- Nissen, Sylke. (2008) "Urban Transformation From Public and Private Space to Spaces of Hybrid Character." *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44, (6), pp. 1129-1141. DOI:10.13060/00380288.2008.44.6.04
- Pellman, J. (1992). Widowhood in elderly women: Exploring its relationship to community integration, hassles, stress, social support, and social support seeking. *International Journal of Aging & Human Development*, 35(4), pp. 253-264. <https://doi.org/10.2190/L316-f>
- Pilisuk, M. (1982). Delivery of social support: The social inoculation. *American Journal of Ortho psychiatric*, 52(1), pp. 20-31. <http://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1939-0025.1982.tb02661.x>
- Rapoport, A. (1984). Culture & the urban order. The city in cultural context. Boston: Allen and Unwin.
- Rosyid, M. (2017). Peredam Konflik Agama: Studi Analisis Penyelesaian di Tolikara Papua 2015. *Afkaruna: Indonesian Interdisciplinary Journal of Islamic Studies*, 13(1), pp. 48-81. <https://doi.org/10.18196/afkaruna.v13i1.4203>
- R. Sennett (1974), *The Fall of Public Man*: New York, W Norton & Company.

- Richaud, L., Amin, A., (2020). Life amidst rubble: migrant mental health and the management of subjectivity in urban China. *Publ. Cult.* 32, pp. 77-106
DOI:10.1215/08992363-7816305
- Rishbeth, C., Blachnicka-Ciacek, D., Darling, J., (2019). Participation and wellbeing in urban greenspace: 'curating sociability' for refugees and asylum seekers. *Geoforum* 106, pp. 125-134.
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>
- Richaud, L., Amin, A., (2019). Mental health, subjectivity and the city: an ethnography of migrant stress in Shanghai. *Int. Health* 11, S7-S13.
<https://doi.org/10.1093/inthealth/ihz029>
- Rezaei Liapae, S., Askarizad, R., & Alborzi, F. (2020). Investigation of physical factors affecting the wayfinding of educational spaces children aged 7-12 years old in Rasht, north of Iran. *International Journal Of Pediatrics*, 8(1), pp. 10689-10704. <https://doi.org/10.22038/ijp.2019.14063>
- Rosyid, M. (2017). Peredam Konflik Agama: Studi Analisis Penyelesaian di Tolikara Papua 2015. *Afkaruna: Indonesian Interdisciplinary Journal of Islamic Studies*, 13(1), pp. 48-81.
<https://doi.org/10.18196/afkaruna.v13i1.4203>
- Shekhar, H., Schmidt, A.J., Wehling, H.-W., (2019). Exploring wellbeing in human settlements - a spatial planning perspective. *Habitat Int.* 87, pp. 66-74.
<https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2019.04.007>
- Serageldin, I., Steele, J., (1996). *Architecture of the Contemporary Mosque*. The University of Michigan: Academy Editions.
- Sennette, J. A. (1974). Low renin essential hypertension. *Journal of the Tennessee Medical Association*, 67(3), pp. 211-212.
- Steinbach, U. (1992). Social networks, institutionalization, and morality among elderly people in the United States. *Journal of Gerontology*, 47(4), pp. 183-190.
<https://doi.org/10.1093/geronj/47.4.S183>

- Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behavior: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology*, 29(3), 309–317. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004>
- Sheikhi, R. A., Seyedin, H., Qanizadeh, G., & Jahangiri, K. (2021). Role of religious institutions in disaster risk management: A systematic review. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, 15(2), pp. 239–254. <https://doi.org/10.1017/dmp.2019.145>
- Spielhaus, Riem. (2012). Making Islam relevant: Female Authority and Representation of Islam in Germany. In *Women, Leadership, and Mosques: Changes in Contemporary Islamic Authority*. Edited by Masooda Bano and Hilary Kalmbach. Brill: Leiden, pp. 437–55. DOI:10.1163/9789004209367_023
- Schmid, Hansjörg, Ay,se Almila Akca, and Klaus Barwig. (2008). Gesellschaft Gemeinsam Gestalten. Islamische Vereinigungen als Partner in Baden-Württemberg. Nomos: Baden-Baden.
- Scannell, L., & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Journal of Environmental Psychology*, 30(1), pp. 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.09.006>
- Siswanto, B. (2019). Peranan Masjid Dalam Membentuk Karakter Akhlak Muslim Mahasiswa Stsn. *Tadrib*, 5(1), pp. 21–33. <https://doi.org/10.19109/tadrib.v5i1.2588>
- Sennett, R. (1970). *Uses of disorder: Personal identity and city life*. Alfred A. Knopf.
- Thomas, D. (2003). *A general inductive approach for qualitative data analysis*. University of Auckland, NewZealand.
- Tamura, M., Kotani, H., Katsura, Y., & Okai, H. (2022). Mosque as a COVID-19 vaccination site in collaboration with a private clinic: A short report from Osaka, Japan. *Progress in Disaster Science*, 16. <https://doi.org/10.1016/j.pdisas.2022.100263>

- Tonne, C., Adair, L., Adlakha, D., Anguelovski, I., Belesova, K., Berger, M & Adli, M. (2021). Defining pathways to healthy sustainable urban development. *Environment international*, pp. 146, 106236.
<https://doi.org/10.1016/j.envint.2020.106236>
- Ucar, Bülent, ed. (2011). *Islamische Religionspädagogik Zwischen Authentischer Selbstverortung und Dialogischer Öffnung: Perspektiven aus der Wissenschaft und dem Schulalltag der Lehrkräfte*. Frankfurt and Main: Peter Lang.
- Vitus, K., (2022). Forming the capacity to aspire: young refugees' narratives of family migration and wellbeing. *J. Youth Stud.* 25, pp. 400-415.
<https://doi.org/10.1080/13676261.2021.1886263>
- Van der Boor, C.F., Dowrick, C., White, R.G. (2020). 'Good life is first of all security, not to live in fear': a qualitative exploration of female refugees' quality of life in the United Kingdom. *J. Ethnic Migrat. Stud.* 48, pp. 710-731.
 DOI:10.1080/1369183X.2020.1852074
- Verkaaik, O. (2012). Designing the 'anti-mosque': identity, religion and affect in contemporary European mosque design. *Social. Anthropol.* 20 (2), 161-176.
 DOI:10.1111/j.1469-8676.2012.00198.x
- Wiryomartono, B. (2009). A historical view of mosque architecture in Indonesia. *Asia Pac. J. Anthropol.* 10 (1), pp. 33-45.
<https://doi.org/10.1080/14442210902758715>
- Walther, L., Amann, J., Flick, U., Thi Minh Tam, T., Malek, B., Hahn, E., (2021). A qualitative study on resilience in adult refugees in Germany. *BMC Publ. Health* 21, pp. 1-17. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-10817-6>

References

- Abarvash, R. (2020). Cultural drivers of mosques in managing social harms. *Islam and Social Studies*, 8(4), pp. 56–87. [In Persian]
- Abu-Ras, W., Gheith, A., & Cournos, F. (2008). The imam's role in mental health promotion: A study at 22 mosques in New York City's Muslim community. *Journal of Muslim Mental Health*, 3(2), pp. 155–176.
<https://doi.org/10.1080/15564900802487576>
- Aghajani, H., & Taghvai, M. (2019). Spatial analysis of sustainable city indicators in the metropolis of Mashhad. *Geographical Studies of Arid Regions*, 10(37), pp. 23–39. [In Persian]
- Ahmed, F. (2014). *Manchester Muslims: The developing role of mosques, imams and committees with particular reference to Barelwi Sunnis and UKIM* (Doctoral dissertation). Durham University. <http://etheses.dur.ac.uk/10724/>
- Ahyaruddin, M., Marlina, E., Azmi, Z., Putri, A. A., Bidin, I., & Lawita, N. F. (2017). Akuntabilitas dan transparansi pengelolaan keuangan Mesjid di Kota Pekanbaru. *Jurnal Pengabdian UntukMu NegeRI*, 1(1), pp. 7–12.
<https://doi.org/10.37859/jpumri.v1i1.27>
- Alexander, C., Ishikawa, S., & Silverstein, M. (1977). *A pattern language*. Berkeley, CA: Center for Environmental Structure; New York, NY: Oxford University Press.
- Alice Sabrina, I., Mohd, T., & Mohd, R. (2010). Mosque architecture and political agenda in twentieth-century Malaysia. *Journal of Architecture*, 15(2), pp. 137–152. <https://doi.org/10.1080/13602361003791051>
- Allen, G. L. (1999). Cognitive abilities in the service of wayfinding: A functional approach. *The Professional Geographer*, 51(4), pp. 555–561.
<https://doi.org/10.1111/0033-0124.00192>
- Ammad-ul-Haque, M. (2021). The role of mosque to avoid violent extremism: A comparative study of eastern and western countries. *Journal of South Asian Studies*, 9(3), pp. 187–196. <https://doi.org/10.33687/jsas.009.03.3847>

- Anggraini, R. (2021). Rancang bangun sistem informasi administrasi pengelolaan dana masjid berbasis web (studi kasus: Masjid Al-Muttaqin). *Jurnal Teknologi Dan Sistem Informasi*, 2(3), pp. 109–118.
<https://doi.org/10.33365/jtsi.v2i3.884>
- Avcioglu, N. (2007). Identity-as-form: The mosque in the West. *Cultural Analysis*, (6), pp. 91–112.
- Barzegar, S. (2021). A comparative study of cities in the northern and central desert regions of Iran from the perspective of the historical rhythm of urban space: Case study of Rasht and Kashan. *Journal of Coastal Areas Geographic Studies*, 2(1), pp. 43–80. [In Persian]
- Bodnar, J. (2015). Reclaiming public space. *Urban Studies*, 52(12), pp. 1–15.
<https://doi.org/10.1177/0042098015583626>
- Borchard, M., & Rauf, C. (2011). *Imame und Frauen in Moscheen im Integrationsprozess. Gemeindepädagogische Perspektiven*. Göttingen.
- Borowski, A. (2014). Social interactions in the public space in the context of public confidence. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, (25), pp. 33–41. <https://doi.org/10.18052/www.scipress.com/ILSHS.25.33>
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), pp. 77–101.
<https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Campdepadrós-Cullell, R., Pulido-Rodríguez, M. Á., Marauri, J., & Racionero Plaza, S. (2021). Interreligious dialogue groups enabling human agency. *Religions*, 12(3), Article 189. <https://doi.org/10.3390/rel12030189>
- Cao, J., & Kang, J. (2019). Social relationships and patterns of use in urban public spaces in China and the United Kingdom. *Cities*, 93, pp. 188–196.
<https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.05.003>
- Carmody, M.-L., Schweitzer, R. D., Vromans, L., & Luana La, M. (2021). Narratives of women-at-risk resettled in Australia: Loss, renewal and connection. *Journal of Loss and Trauma*, 26(5), pp. 485–500.
<https://eprints.qut.edu.au/206461/>

- Carmona, M., De Magalhães, C., & Hammond, L. (2008). *Public space: The management dimension*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203927229>
- Cesari, J. (2005). Mosque conflicts in European cities: Introduction. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(6), pp. 1015–1024. <https://doi.org/10.1080/13691830500282626>
- Ceylan, R. (2008). *Islamic religious education in mosques and schools: A social science comparison of the initial situation, teaching, and goals with special consideration of the effects on the integration process of Muslim children and youth in Germany*. Hamburg: Kovač. <https://doi.org/10.25656/01:18724>
- Ceylan, R. (2014). *Cultural time lag: Moscheekatechese und islamischer religionsunterricht im Kontext von säkularisierung*. Wiesbaden: Springer.
- Chaudhary, A., Dosto, N., Hill, R., Lehmijoki-Gardner, M., Sharp, P., Hale, W. D., & Galiatsatos, P. (2019). Community intervention for Syrian refugees in Baltimore City: The lay health educator program at a local mosque. *Journal of Religion and Health*, 58(5), pp. 1687–1697. <https://doi.org/10.1007/s10943-019-00893-9>
- Cheema, A. R., Scheyvens, R., Glavovic, B., & Imran, M. (2014). Unnoticed but important: Revealing the hidden contribution of community-based religious institution of the mosque in disasters. *Natural Hazards*, 71(3), pp. 2207–2229. <https://doi.org/10.1007/s11069-013-1008-0>
- Cheliotis, K. (2020). An agent-based model of public space use. *Computers, Environment and Urban Systems*, 81, Article 101476. <https://doi.org/10.1016/j.compenvurbsys.2020.101476>
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Dana, K., Barreto, M. A., & Oskooii, K. A. R. (2011). Mosques as American institutions: Mosque attendance, religiosity and integration into the political system among American Muslims. *Religions*, 2(4), pp. 504–524. <https://doi.org/10.3390/rel2040504>

- Daneshmir, R., & Spiridonoff, C. (2012). *Vali-e Asr Mosque, Fluid Motion Architects*. Accessed May 29, 2012. [In Persian]
- Daou, K., Daou, L., & Cousineau-Perusse, M. (2021). Story-telling as a tool: A family-based intervention for refugee children. *International Journal of Social Welfare*, 31, pp. 56-65. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12476>
- De Magalhães, C., & Carmona, M. (2009). Dimensions and models of contemporary public space management in England. *Journal of Environmental Planning and Management*, 52(1), pp. 111-129. <https://doi.org/10.1080/09640560802504704>
- Dowling, A., Kunin, M., & Russell, G. (2020). The impact of migration upon the perceived health of adult refugees resettling in Australia: A phenomenological study. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48, pp. 1536-1553. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1771173>
- Durkheim, E. (1951). *Suicide* (Original work published 1897). New York: Free Press.
- Ercan, M. A. (2010). Less public than before? Public space improvement in Newcastle city centre. In A. Madanipour (Ed.), *Whose public space? International case studies in urban design and development* (pp. 21-50). London: Routledge.
- Everett, S. S. (2018). Interfaith dialogue and faith-based social activism in a state of emergency: Laïcité and the crisis of religion in France. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 31, pp. 437-454. <https://doi.org/10.1007/s10767-018-9291-0>
- Firman, F., Alef, R., & Eric, M. (2022). Use of Zoom meeting applications to memorize the Qur'an online. *Journal International Inspire Education Technology*, 1(2), pp. 99-110. <https://doi.org/10.55849/jiiet.v1i2.92>
- Gamper, M. (2011). *Islamic feminism in Germany? Religiosity, identity, and gender in Muslim women's associations*. Bielefeld: Transcript. [In German]
- Gehl, J. (1987). *Life between buildings* (J. Koch, Trans.). New York: Van Nostrand Reinhold.

- Gehl, J. (2004). *Life between buildings: Using public space* (5th ed.). Copenhagen: The Danish Architectural Press.
- Ghanbari Nik, M. (2021). An analysis of the causes of the changing position and declining social functions of mosques in contemporary society. *Islam and Social Studies*, 8(4), pp. 28–54. [In Persian]
- Giuliani, M. V. (2003). Theory of attachment and place attachment. In M. Bonnes, T. Lee, & M. Bonaiuto (Eds.), *Psychological theories for environmental issues* (pp. 137–170). Aldershot: Ashgate.
- Hamidizadeh, A., Pourezzat, A.-A., & Khajeh, S. A. (2020). Designing a policy-making model for the development of the international goods transit industry in Iran. *Public Policy*, 6(4), pp. 9–21. [In Persian]
- Harvey, D. (1973). *Social justice and the city*. London: Edward Arnold.
- Hedblom, M., Gunnarsson, B., Iravani, B., Knez, I., Schaefer, M., Thorsson, P., & Lundström, J. N. (2019). Reduction of physiological stress by urban green space in a multisensory virtual experiment. *Scientific Reports*, 9(1), pp. 1–10. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-46099-7>
- Hess, J. M., Isakson, B. L., Amer, S., Ndaheba, E., Baca, B., & Goodkind, J. R. (2019). Refugee mental health and healing: Understanding the impact of policies of rapid economic self-sufficiency and the importance of meaningful work. *Journal of International Migration and Integration*, 20, pp. 769–786. <https://doi.org/10.1007/s12134-018-0628-3>
- Hessami, F., & Gholami, M. (2021). Mosque and prevention of divorce and reduction of related social harms. *Islam and Social Studies*, 8(4), pp. 120–146. [In Persian]
- Hillenbrand, R. (1988). Political symbolism in early Indo-Islamic mosque architecture: The case of Ajmīr. *Journal of the British Institute of Persian Studies*, 26(1), pp. 105–117.
- Hoelzchen, Y. M. (2022). Mosques as religious infrastructure: Muslim selfhood, moral imaginaries and everyday sociality. *Central Asian Survey*, 41(2), pp. 368–384. <https://doi.org/10.1080/02634937.2021.1979468>

- Hosseini Jabali, S. M. S. (2021). The role of mosques in preventing population decline. *Islam and Social Studies*, 8(4), pp. 90–118. [In Persian]
- Ilham, S., Adelir, D., & Delr, Q. (2022). The benefits of WhatsApp as a medium in depositing memorization of the Qur'an. *Journal International Inspire Education Technology*, 1(2), pp. 86–98. <https://doi.org/10.55849/jiiiet.v1i2.90>
- Ismail, A. S., & Rasdi, M. T. M. (2010). Mosque architecture and political agenda in twentieth-century Malaysia. *The Journal of Architecture*, 15(2). <https://doi.org/10.1080/13602361003791051>
- Isnaini, U. K. N., Nyimasmukti, B. R., Rahawarin, Y., & Asrida, A. (2019). Revitalizing the mosque's function as a means of forming Muslim scholars and students in Indonesia. *Khalifa: Journal of Islamic Education*, 3(2), pp. 142–153. <https://doi.org/10.24036/kjie.v3i2.29>
- Karakoç, B. (2019). Some can, some cannot: Teaching Islam between mosque and school. In Y. Sarıkaya, D. Ermert, & E. Öger-Tunç (Eds.), *Islamic religious pedagogy: Didactic approaches for practice* (pp. 107–124). Münster: Waxmann. <https://ixtheo.de/Record/1668081482> [In German]
- Karimullah, S. S. (2023). For true humanity: Harmonization of Islamic law and human rights towards universal justice. *Matan: Journal of Islam and Muslim Society*, 5(2), pp. 40–56. <https://doi.org/10.20884/1.matan.2023.5.2.9125>
- Khomenko, S., Nieuwenhuijsen, M., Ambros, A., Wegener, S., & Mueller, N. (2020). Is a liveable city a healthy city? Health impacts of urban and transport planning in Vienna, Austria. *Environmental Research*, 183, 109238. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2020.109238>
- Klinkhammer, G., Frese, H. L., Satilmis, A., & Seibert, T. (2011). *Interreligious and intercultural dialogues with Muslims in Germany: A quantitative and qualitative study*. Bremen: Universität Bremen. [In German]
- Knez, I., & Eliasson, I. (2017). Relationships between personal and collective place identity and well-being in mountain communities. *Frontiers in Psychology*, 8, 79. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00079>

- Kohn, M. (2016). *The death and life of the urban commonwealth*. Oxford University Press.
- Kotani, H., Tamura, M., & Nejima, S. (2022). Mosques in Japan responding to COVID-19 pandemic: Infection prevention and support provision. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 69. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102702>
- Kotani, H., Tamura, M., & Nejima, S. (2022). Mosques in Japan responding to COVID-19 pandemic: Infection prevention and support provision. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 69. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2021.102702>
- Kuppinger, P. (2015). *Faithfully urban: Pious Muslims in a German city*. New York: Berghahn.
- Kweon, B.-S., Sullivan, W. C., & Wiley, A. R. (1998). Green common spaces and the social integration of inner-city older adults. *Environment and Behavior*, 30(6), pp. 832-858. <https://doi.org/10.1177/001391659803000605>
- Lang, J. (1987). *Creating architectural theory: The role of behavioral science in environmental design*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Leclerc, M., Okubo, Y., Frigoletto, L., & Miquel, J. F. (1992). Scientific cooperation between Canada and the European Community. *Science and Public Policy*, 19, pp. 15-24.
- Lee, J. H., Ostwald, M. J., & Lee, H. (2017). Measuring the spatial and social characteristics of the architectural plans of aged care facilities. *Frontiers of Architectural Research*, 6(4), pp. 431-441. <https://doi.org/10.1016/j.foar.2017.09.003>
- Lelévrier, C. (2013). Social mix neighbourhood policies and social interaction: The experience of newcomers in three new renewal developments in France. *Cities*, 35, pp. 409-416. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.03.003>
- Lofland, L. H. (2007). *The public realm: Exploring the city's quintessential social territory*. New Brunswick, NJ: Aldine Transaction.

- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Ma, F. (2020). Spatial equity analysis of urban green space based on Spatial Design Network Analysis (sDNA): A case study of central Jinan, China. *Sustainable Cities and Society*. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2020.102256>
- Madanipour, A. (1996). *Design of urban space: An inquiry into a socio-spatial process*. New York: Wiley.
- Madanipour, A. (2003). *Public and private spaces of the city*. London: Routledge.
- Manouchehrifar, B., & Forester, J. (2021). Rethinking religion and secularism in urban planning: Edited by Babak Manouchehrifar and John Forester. *Planning Theory and Practice*, 22(2), pp. 269–317. <https://doi.org/10.1080/14649357.2021.1908078>
- Marans, R. W., & Rodgers, W. L. (1975). Toward an understanding of community satisfaction. In A. H. Hawley & V. P. Rock (Eds.), *Metropolitan America in contemporary perspective* (pp. xx–xx). New York: Halstead.
- Menatti, L., Subiza-Pérez, M., Villalpando-Flores, A., Vozmediano, L., & San Juan, C. (2019). Place attachment and identification as predictors of expected landscape restorativeness. *Journal of Environmental Psychology*, 63, pp. 36–43. <http://www.uclan.ac.uk/research/>
- Molina-Torres, R., Nolasco-Jáuregui, O., Rodriguez-Torres, E. E., Itzá-Ortiz, B. A., & Quezada-Téllez. (2021). A comparative analysis of urban development, economic level, and COVID-19 cases in Mexico City. *Journal of Urban Management*, pp. 265–274. <https://doi.org/10.1016/j.jum.2021.06.007>
- Momartin, S., Edielson da Silva, M., Aroche, J., & Coello, M. (2018). Resilience building through alternative intervention: ‘STARTTS “Project Bantu Capoeira Angola”’; on the road to recovery. *Intervention*, 16, pp. 154–160. https://doi.org/10.4103/INTV.INTV_6_18
- Moore, T. (2021). Planning for place: Place attachment and the founding of rural community land trusts. *Journal of Rural Studies*, 83, pp. 21–29. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.02.007> [In English]

- Morton, S., Pencheon, D., & Squires, N. (2017). Sustainable Development Goals (SDGs), and their implementation: A national global framework for health, development and equity needs a systems approach at every level. *British Medical Bulletin*, 124(1), pp. 81–90. <https://doi.org/10.1093/bmb/ldx031>
- Moulay, A., Ujang, N., & Said, I. (2017). Legibility of neighborhood parks as a predictor for enhanced social interaction towards social sustainability. *Cities*, 61, pp. 58–64. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.11.007>
- Mouratidis, K. (2018). Rethinking how built environments influence subjective wellbeing: A new conceptual framework. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 11(1), pp. 24–40. <https://doi.org/10.1080/17549175.2017.1310749>
- Mullins, L. C., & Dougan, E. (1990). The influence of depression, and family and friendship relations, on residents loneliness in congregate housing. *Gerontologist*, 30(3), pp. 377–384. <http://psycnet.apa.org/doi/10.1093/geront/30.3.377>
- Nissen, S. (2008). Urban transformation from public and private space to spaces of hybrid character. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 44(6), pp. 1129–1141. <https://doi.org/10.13060/00380288.2008.44.6.04>
- Pellman, J. (1992). Widowhood in elderly women: Exploring its relationship to community integration, hassles, stress, social support, and social support seeking. *International Journal of Aging & Human Development*, 35(4), pp. 253–264. <https://doi.org/10.2190/L316-f>
- Pilisuk, M. (1982). Delivery of social support: The social inoculation. *American Journal of Orthopsychiatry*, 52(1), pp. 20–31. <http://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1939-0025.1982.tb02661.x>
- Rahimi Sajasi, D. (2021). Social harms as an outcome of the gap between mosque and society. *Islam and Social Studies*, 8(4), pp. 8–26. [In Persian]
- Rapoport, A. (1984). *Culture & the urban order: The city in cultural context*. Boston: Allen and Unwin.

- Rezaei Liapae, S., Askarizad, R., & Alborzi, F. (2020). Investigation of physical factors affecting the wayfinding of educational spaces children aged 7-12 years old in Rasht, north of Iran. *International Journal of Pediatrics*, 8(1), pp. 10689-10704. <https://doi.org/10.22038/ijp.2019.14063> [In Persian]
- Richaud, L., & Amin, A. (2019). Mental health, subjectivity and the city: An ethnography of migrant stress in Shanghai. *International Health*, 11, S7-S13. <https://doi.org/10.1093/inthealth/ihz029>
- Richaud, L., & Amin, A. (2020). Life amidst rubble: Migrant mental health and the management of subjectivity in urban China. *Public Culture*, 32, pp. 77-106. <https://doi.org/10.1215/08992363-7816305>
- Rishbeth, C., Blachnicka-Ciacek, D., & Darling, J. (2019). Participation and wellbeing in urban greenspace: 'Curating sociability' for refugees and asylum seekers. *Geoforum*, 106, pp. 125-134. <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>
- Rosyid, M. (2017). Peredam konflik agama: Studi analisis penyelesaian di Tolikara Papua 2015. *Afkaruna: Indonesian Interdisciplinary Journal of Islamic Studies*, 13(1), pp. 48-81. <https://doi.org/10.18196/afkaruna.v13i1.4203> [In Indonesian]
- Rosyid, M. (2017). Peredam konflik agama: Studi analisis penyelesaian di Tolikara Papua 2015. *Afkaruna: Indonesian Interdisciplinary Journal of Islamic Studies*, 13(1), pp. 48-81. <https://doi.org/10.18196/afkaruna.v13i1.4203> [In Indonesian]
- Saeedi, M., Kheiraldin, R., & Behzadefar, M. (2020). Explaining the factors affecting the vitality of public space: Case study of Vali-Asr Crossroads, Tehran. *Journal of Sustainable City*, 2(3), pp. 105-123. [In Persian]
- Scannell, L., & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Journal of Environmental Psychology*, 30(1), pp. 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2009.09.006>